

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

De Ortv Ac Progressv Artis Typographicae Dissertatio Historica

Mallinckrodt, Bernhard von

Coloniae Agrippinae, 1640

Cap. XI. De inuentoribus huius artis.

urn:nbn:de:hbz:466:1-11780

graibus, fide dignis, de re cognitissima affirmantibus, testibus oculatis. Si quid enim tale Iosephus iste scribit, certè falsissimè (ut solet plerique deploratum illud hominum genus) & reclamante veritate id scripsit. Ego autem si nec scripsisse illum ista, quæ retuli dixero, quid respondebit qui nec vidisse se Chronicon istud, tantum abest ut legerit, aperte fateatur? Certe nominare tali casu auctorem suum debebat, cuius fidem incitando isto Iosepho suo sequutus esset, quem si nullum habet, cur quæ nescit affirmat? si habet cur dissimulat? Quid alij iudicare velint, quisque viderit; Mihi non diffiteor ita videri, voluisse illos qui hanc temporis anticipacionem amplectuntur Batavicæ causæ colorem aliquem, sine quo omne Rhetoræ artificium friget, hoc circumstantiarum penicillo illinire.

CAPUT XI.

De Inventoribus huius artis.

SED mittamus hæc, & ad veros diuinæ huius artis auctores, & inventores indagandos progrediamur. Non minor autem de his quam de tempore inter scriptores discrepantia existit, licet plerique in Ioannem Gutenbergium consentiant, quorum antesignanus, & ductor VVimpfelingius est, qui reliquos auctoritate suæ traxit. Habet enim is astipulantes sibi Trithemium, Fulgonium, Palmerium, Bibliandrum, Munsteram, Chassanæum, Theuerum, Ioannem Arnoldum, Bergellanum, Bulingerum, Bucholtzerum, Helvicum, Bibliandrum, Sethum Caluisium, Dionysium Petauium Ioannem, Colle, & Paulum Langium, nisi quod vltimus hic Petrum Gutenbergium vocat, quem alij omnes Ioannem Opsionem, ut puto Faustum generum cum illo confundens. Alij contra non Gutenbergium, sed Ioannem Faustum calcographices repertorem constituunt, e quorum numero sunt, Apianus, Auenrinus, Stumpfius, Opmeerus, Salmuthus, Frischlinus, Pantaldon. Alij utriusque coniungunt, quod faciunt Simon Maiolus & Laurentius Beierlingius, quorum tamen prior Gutenbergium corruptè pro Iohanne Iacobum vocat. Alij diuersas illas de utroque opiniones referunt, pro ut sit à Spondano, Funcio, Melchiore Adamo & Paralipomenis ad Vrspergenem.

genem. Præterea Fausti ministrum facit Gutenbergium Auentinus, contra Gutenbergij adiutorem, constituit Faustum Trithemius, idemque fit à Munstero, & Hedione in Chronico, nisi quod alterum ei addat prior cooperatorem Medinbachium: posterior vero Medinbachij loco Ioannem Gensfleisch, (nisi forte vnus idemque homo ille sit, & alter familia, alter patriæ illi cognomen dederit) fieri vidimus. De Petro etiam Schœffero Gersheimenii, quem Ramus corruptè Gerneum, Ioannes Collius Gelnerrum vocant, diuersa apud diuersos reperio. Hunc enim inuentorem faciunt Gilbertus Cognatus, Polydorus Virgilius & Franciscus Irenicus, nisi quod hi duo postremi sine cognominis appositione, Petrum simpliciter vocent, primus autem pro Gersheimio, quod infra VVormatiam ad Rhenum Hassiacæ ditionis oppidum est, Augustam ei patriam tribuit manifesto sine dubio errore, nec enim hac in parte plus extraneo testi eique singulati credi potest, quam ipsimet Schœffero. Auentinus illum Fausto adiungit inuentionis consortem & socium, quod etiam Mariangelus Accursius, & Salmuthus faciunt, fitque idem à Iohanne Arnoldo Bergellano, nisi quod is vtrique Gutenbergium tertium sociat. Typos fusiles inuenta matricum confectione huic Petro tribuit Salmuthus, quod ad typos stanneos à Fausto æreis iam repertis restringit Mariangelus Accursius, quamuis non putem hunc postremum inter fusiles aliosque fabrefactos typos (posteriotes enim hos à Fausto tantum repertos, verisimile est) satis accuratè distinctionem instituisse. Trithemius eundem Petrum huius artis dilatatorem vocat. Horum omnium placita meo quidem iudicio, facili negotio ad aliqualem concordiam, & consonantiam reduci possunt, quod facere conabor, vbi prius reliquorum opinionones, quæ in alia omnia eunt reuolero. Tres autem illarum præteriam recensitas hæcenus se mihi diligenter inquirenti obtulerunt. Ac primo loco refert author Chronici Vernaculi Colonienfis anno 1479. impressi quendam Omnibonum dictum (intelligit Omnibonum Leoniceum Virentium Criticum & Philologum non incelebrem) in præfatione Quintiliano præfixa Nicolaum Genson natione Galium (quem tamen Sabellicus licet erronee hominem Teutonicum credit, vereorq; ne Ioan. Isacius Pontanus, de quo infra circa patriam huius hominis similem errorem erret) impressoria artis inuentorem facere, qui ibidem merito refellitur. Philippus etiam Bergomensis triplicem refert de inuenta impressoria opinionem, vtpote quæ ab alijs ad Gutenbergium, ab alijs ad Faustum, denique à quibusdam ad hunc Nicolaum deferatur. Illud tamen negari non debet, Nicolaum istum hanc inuentam ab alijs artem præ-

*ps. Socio.
nades à Wini
Helandis in
Argentini
in Episcopo
Catalago (in
pra pag. 9)*

*Tres erro-
nea opinio-
nes de pri-
mo inuen-
tore.*

preclare excoluisse, ac vel Venetias vt Chronicon Colonienſe, vel in Gallias vt Angelus Roccha, & Melchior Adamus, vel etiam vtrumq; in locum quæ mea iſtas opiniones diſſidentes conciliantis ſuſpicio eſt primum intuliſſe, de quo pluribus infra deſtinato loco. Secundo Petrus Ramus lib. 2. ſchol. Mathem. & ex illo Theodorus Zyvingerus in theatro Iohannem Regiomontanum celeberrimum illum Mathematicum, & Aſtronomum hæc laude maſtant, cupientes forte inuento per ſe nobiliſſimo illuſtiorẽ gloriam conciliare ex tanti nominis maiestate. Sed decepit illos locus male intellectus eſt tabulis Purbacchij, quæ non dicunt ab ipſo Regiomontano, ſed tempore eius nouam hanc imprimendi artem fuiſſe tentatam. Terrius circa Typographicas inuentorem error eſt Mariani Victorij Reatini Epiſcopi Amerini, faſoſ illius Hieronymianorum operum commentatoris, qui ad Epiſtolam S. Hieronymi ad Ageruchiam ſeu (vt apud Eraſmum legitur) Gerontiam ſcribit, Theodoricum Greſemundum Calcographiam reperiſſe, eius verba ſunt, quæ ſequuntur ad vocem, MOGUNTIA-CVM in iſta epiſtola Sancto iſti viro poſitam: *Vrbs nunc Germania inſignis, & Imperialis ad Rheni ripam poſita, ex qua ingenio Theodorici Greſmundi ars imprimendi libros primum prodijt.* Quid huic homini in mentem venerit, vix diuinare poſſum, nec enim apud quempiam alium eius rei vel veſtigium reperiſſas. & certe tempora minime congruunt. Greſemundus enim ille, de quo illic agitur, Eraſmi æuo vixit, cui & familiaris fuit, & multis annis poſt natam Typographiam in lucem editus, cuius nec parens opinor qui eſt noſtratis fuit vir doctus duplicique Themidos, & Apollinis laurea redimitus, quo tempore illa lucem primum vidit, vitali aura fui coeperat. Tandem tamen ſub odoratus mihi videor, quid homini iſti Italo licet ſagaciſſima alias paris impoſuerit: locus nempe Eraſmi ad eandem S. Hieronymi epiſtolam perperam lectus ac male intellectus, vel ſaltem à memoria non ſatis bona fide ſcribenti reſentatus: Verba Eraſmi hæc ſunt de Moguntina vrbe verba facientis: *Quippe quæ cum alios per multos omni doctrine genere præſtantes viros edidit, tum vero præcipue Theodoricum Greſmundum hominem ab ipſa natura ad humanitatem, ad bonas literas, ad eloquentiam illam vere Atticam ſculptum & factum.* Huic vrbi boni omnes bonarum literarum ſtudioſi non parum debent ob egregium illud ac pene diuinum inuentum ſtanneis Typo excudendi libros, &c. Videtur enim mihi Victorius vel voculam vrbi nani aduerſam tranſvidiſſe, vel certe pro vrbi viro legiſſe: quem tamen nolim alibi eadem attentione Eraſmi, in cuius reprehensione multus ſane eſt, ſcripta euoluſſe. Horum igitur trium diuerſa ſententium

tium hallucinationibus explosis (Harlemones quadrigam hanc integrantes in præcedentibus absolutos hic iteratò non vellicamus) inter superiores concordia tentanda est. Licet igitur Gutenbergius, cui suffragiorum prærogatiua palmam tribuit, à consortio tam præclaræ adoræ meo quidem iudicio excludi non debebat, VVimphelingio tamen, qui que cum se ctantur, in eo consentite vix possum, laudis huius principatùm, & quidem cum aliorum exclusione illi deferri oportere. Mouet me ad ita sentiendum, quod alias temere facturus non eram, auctoritas publicorum actorum, quæ ab Henrico Salmuth in appendice commentariorum in Pancirolam ad tit. 12. qui est de Typographia, referuntur, vbi ita scribit: Eodem tempore Moguntia commorabatur Iohannes Gutenbergius honestis parentibus natus, qui proxime Fausti ades habitabat. Hic cum animaduertisset insignem hanc artem Typographicam, non solum omnium ore passim celebrari, sed etiam admodum lucrosam esse, familiaritatem cum Fausto contraxit, & quia opulentus erat, pecuniam ei ad sumptus necessarios obtulit. Quod Fausto minime ingratum fuit, quandoquidem comperiebat, sumptus quos in eam artem faciebat, quotidie crescere, & tunc opus chartæ pergamentæ imprimendum sub manibus habebat. Quapropter cum Gutenbergio conuenit & pactus est, vt quicquid in illud opus impenderetur, communi vtriusque lucro vel damno cederet. Quoniam vero Faustus plus insumserat quam Gutenbergius, necessitatem postulasse arbitratur, hic dimidiam suam partem exsoluere directauit; quæ ex re cum liti orta esset, alter alterum Moguntia in ius vocauit, vbi partibus auditis pronunciatum fuit: Si Iohannes Faustus interposito iuramento affirmare posset, omnem pecuniam, quam mutua sumpsisset in commune opus erogatam, non autem in proprios ipsius vsus conuersam fuisse, Gutenbergium ad soluendum obligatum esse. Cui sententia Faustus paruic sicut ex archetypo instrumenti quod etiannum superest anno 1455. sexto Nouembris à Iohanne Vliico Helmospergero notario ea de re confectum fuit, liquido demonstrari potest. Vnde euidenter apparet Gutenbergium nequaquam artis Typographicæ inuentorem & primum auctorem esse, sed aliquot annis postquam ea inuenta fuisset, à Iohanne Fausto in consortium adscriptum, pecuniam et suppeditasse. Hæc Salmuthus. Porro huius inter Faustum & Gutenbergium oborta liti Ioannes etiam Arnoldus Bergellanus in suis de Calcographia encomio conscriptis Elegis meminit, licet in eo à Salmuthi narratione, cui tamen instrumenti publici robur potioris fidem adstruit, dissentiens recedat, quod istam controuersiam etiam tunc suo tempore adhuc indecisam pependisse refert, nisi forte quod fieri potuit, Gutenbergius à Sententia contra se.

contra se lara prouocauit, ac in sequenti, quam vocant, instantia: ob defertionem aut simile quid causa finem non inuenit. Memorati de hoc dissidio Arnoldi Bergellani versus postquam de Faustis & Gutenbergij societate retulisset, hi sequentes sunt:

*Fœdera sed lucri rarò concordia nutrit
Indiga sunt pacis, dissidioque patent.
Sic postquam auctores questus spes capit habendi
Ad lites uertunt pectora capta leues.
In partes abeunt synceraque pacta resoluunt
Et promissa cadunt, irrita fitque fides.
Cuilibet ut proprijs seruiret pergula praelis,
Et sibi multiugas quisque pararet opes.
Non tulit iniustas mens Gutenbergica rixas,
Testatur superos fœdera rupta Deos.
Causa fori tandem pauidi defertur ad ora,
Scribitur ac illis dicta nefanda fori.
Tempore sed longo res est tractata dicaci
Lites, hodie pendet iudicis inque sinu.*

Ita ille aliquantò, ut videtur, Gutenbergicæ parti additior. Wimpelingio igitur, ut sæpe contigit, blande illudens & officiens veritatis penitiori inquisitioni patriæ amor imposuisse videtur, qui Gutenbergium quod typographiam Argentinam primitus detulisset, primum eius inuentorem credidit eique cæteri eadem facilitate subscripserunt. De huius Moguntia Argentinam versus abitu ita Salmuthus dicto loco pergit: Cum igitur Gutenbergius ad sumptus refundendos damnatus fuisset, & ex eo simultates inter illum & Faustum magis exarsissent, ille autem interea artem vidisset & didicisset, si quidem inter tot operas, quæ ad illam excudendam requiruntur, fieri non potuit ut ea diutius occultaretur, quod etiam Deus procul dubio noluit, Moguntia Argentinam se contulit, quo aliquot

ex operis secum attraxit. Post illud disidium alij quoque, qui apud Faustum artem illam didicerant eum deseruerunt, & Francofurtum atque in alia loca se receperunt, cum praesertim anno 1462. Moguntia capta & pristina sua libertate priuata fuisset: quo factum est, vt haec praecleara ars omnibus innatesceret, & publici vsus fieret. De Petro Gernshemensi idem Salmuthus ibidem haec refert: Caterum in exercenda hac noua arte operis quibusdam vsus est Faustus, in quibus fuit Petrus Schaeffer Gernshemensis, qui cum heri sui institutum percepisset, magno illius artis studio incensus est, & quia ingenio valebat, animam ad illam amplificandam adiecit, ac singulari Dei instinctu rationem inuixit, qua characteres matrici, vt vocant, inciderentur, & ex ea funderentur Alphabeta hoc modo inciso, characteres inde fusos vero suo ostendit, quibus ille vsque adeo exhilaratus est, vt et protinus filiam vnica desponderet, ac paulo post in uxorem daret. Quamuis autem etiam in hoc genere characterum aliqua difficultas oborta esset, propterea quod materia mollior esset, quam vt pressura resistere posset, tamen mox eiusmodi mixtura inuenta fuit, qua vim preli aliquamdiu sustinere potuit. Haec insigniter & singulariter praeclearus ille auctor, qui inter Germanos, quantum quidem haecenus comperi nouissimus, nec sine accuratone de hac materia scripsit, cui quod potius quam alijs accedo, non tantum acta illa quae dixi publica, sed & alia me mouent. 1. Complures illae superius relatae diuersarum primogeniarum editionum inscriptiones, in quibus crebra Faustii & Schaefferi, nulla autem huius Gutenbergij mentio. Ac socer & genex praedicti non solum ipsimet uiuente & praesente Gutenbergio id publice professi sunt, sed etiam utroque iam mortuo, illorum respectiue nepos filiusque Ioannes Schaeffer anno 1515. ad calcem chronici Thirtemiani a se editi vt supra vidimus clarissime id repetit, ne quis forte putet ipsam rem quod mater veritatis audire consuevit, Faustii eiusque generi vel errorem vel fallaciam postmodum de rexisse. 2. Quod nec viderim, nec ab aliquo probato citari & memorari reperim librum aliquem a Gutenbergio ante Faustum cuius complures libri supersunt impressum: In tanta enim Doctorum diuersitate & narrationum discrepantia tutissimum, me iudice fuerit ipsis rerum testimonijs fidere, praesertim si grauium & magni nominis auctorum ipsis adminiculentur suffragia, quales esse relatos superius, Apianum, Auentinum, Opmeerum, Salmuthum, alios nemo negauerit. Nec obstare puto, si quis reuerere uolet, ideo Gutenbergium sub nomine suo nec libros edidisse, nec artem excusoriam exercuisse, quod esset genere nobilis & equestri vir dignitate (talis enim a diuersis praedicatur) ac propterea id vitae genus contra status sui dignitatem arbitraretur, cum satis constet ex praecitato Wimpelingio alijsque quod artem hanc Argentinae exerceuerit. Praeterea quod de

de equeſtri eius gradu aliqui tradunt, è quorum numero ſunt Sabellius, Palmerius, Paulus Langius, Polydorus Virgilius, Andreas Theuerus, Melchior Adamus, Ferreolus Locrius, Dionyſius Petanus & auctor chronici Coloniensis, ab alijs negant, vel oblique ſaltem in dubium vocari video. Salmutius enim in Commentarijs ſuis ad Parthenolam honeſtis tantum parentibus natum ait, Tritheimius & Arnoldus Bergellanus eiecit Moguntinam dicunt, Spondanus & Sethus Caluiſtus auerſarium fuiſſe referunt, cuius artificij Theatrum Beierlinganum fuiſſe etiam Ioan- nem Fauſtam aſſerit, qua in re ſi non Gutenbergij & Fauſti (vt in omni hac typographica Hiſtoria ſape contigit) conſilio committitur, minime mirum eſt inter conſortes eiufdem artis ſocietatem Typo- graphicam, cuius Salmutius & Bergellanus meminerunt, poſſimum inſitam eſſe. Ego hanc diuerſitatem, ſi in re tantilla contigit, per- mittere, ita componi poſſe reor, vt ciuicæ proſapia ortum, poſt- modum virtutis & meritorum ergo in ordinem nobilium, vel Cæſa- reâ gratia, vel ſaltem alterius, cui illa facultas eſſet, beneficentia le- gitimè fuiſſe verſimile putem. Ob artis enim quam quis proficere excel- lentiam & præclara inuenta multos nobilitatis & equeſtris ordinis hono- res conſequi, tam de illis qui faciunt legitimus, & referri audimus, quam in illis qui ſunt etiam num videmus & experimur, ac Italia præſentim in ar- chitectis, pictoribus, eitharædiſtis &c. eius rei recentia nobis exempla ſuppe- ditare queat. Huic opinioni Beierlinguſe etiam in Theatro ſuo quodam mo- do accedit ſcribens: *Sed ita vt merito primas Ioannes Gutenbergius teneat, quem tamen ex equeſtri ordine cur aliqui ſtatuant, non video, niſi quia ob rei tantæ peritiam induſtriamque ipſius & labores, cum honore illo non indignum cenſuerunt.* Omnium tamen honorificentiffimè ſcribit de Gutenbergio Io- annes Colle, qui Baronem Alemannum vocat loco ſuperius citato. Hæc de Gutenbergio mea opinio eſt, cui tamen non ita velim pertinaciter inhære- re, vt cum quopiam de ſuper controuertere opus habeam, licitumque per- me cuiſcunq; erit Wimpelingij reliquaq; ipſi conſentientibus ſententiam amplecti, dum tamen Fauſtum & Schoëfferum quorum vitumq; ſicco quod dicitur pede illi prætereant, eoque ipſo ſe minus ſinceræ narrationis ſuſpectos faciunt, ab honore collegij non arceant. Iſta tamen inter Wimpelingium, alioſque de auctore Inuentoris diſcrepantia Harle- menſibus cauillandi occasionem aliquam ſubminiſtrare nequit, quali tan- to minus illis ſidendum ſit, quod inter ſe minime conueniant. Quoad locum enim communiter in Moguntiam conſentiunt, qua ſententia contra Batauos euicta, Fauſtus an Gutenbergius, an quis tertijs, vnus an plures huius

huius artis inuectores fuerint, ad istos non pertinet, nec cuiusquam interest, cum de loco agitur, cui tandem hanc laudem tribuere velimus, maxime si collegialiter potius omnes tres admittamus, quam illorum quemquam excludamus. Nec enim dubitari deinceps oportet quin tam nobile inuentum attentis illis quæ superius tradita sunt, non ad hominem vnum, sed ad nominatos illos illustratæ literariæ rei triumuiros & gloriosi laboris confortes coniunctim referri debeat, id quod etiam monumento illis ad finem operis erecto omnibus indicatum & testatum esse cupio, ne minoris homines nostros tam præclare de republ. & omni doctrinarum genere promeritos æstimare videamur, quam Bataui Laurentium suum tot elogijs inscriptionibusque domi ac foris prædicatum faciunt. Vtra pars iustiores eius rei causas habuerit, ex illis quæ à Iunio, Boxhornio, alijs scripta, relata, asserta, quæque à nobis hac commentariuncula deducta, probata, euicta sunt æquis & benignis lectoribus dijudicandum relinquitur. Gutenbergium in consortium admitto, vel quia Wimpelingio de primæuâ ad inuentionem credere oportet, vel quia sumpibus (saltem & impensis hærentem in luto Faustum & impendiorum grauitate ferè submersum liberalitate suâ & operâ sociatâ subleuarit, eo que ipso de operis perfectione singulariter promeruerit, quod Salmuthus ipse met. largitur & concedit. Atramenti quidem impressorij inuentionem eidem Gutenbergio Theuetus adscribit, verum id Polydorus Petro Schœffero tribuit, nisi fortè, quod non incredibile, vterque notabile in illo operam præstitit. Faustus certe primariam de hoc certamine palmam auferre dignus est, utpote qui non tantum typos singulatos præcipuum tanti artificij instrumentum ex ære primus efformauit, sed etiam princeps omnium typis descriptos libros orbi obtulerit & communicarit. Hi primitus è ligno facti fuerunt, deinde ex otichalco ut ait Melchior Adamus, seu etiam ex ære ut Mariangelo Accursio placet, qui differè æreorum, ut modo retuli inuentionem Fausto adscribit. Idem Accursius stanneos ad Petrum Schœfferum defert, dum modo quæ ab illo hac de re scripta alijs referunt, probè distincta sunt, & non vtriusque inuentionis ad vnum Faustum pertineat. Certè matrices quæ fundendis typis seruiunt Schœfferus excogitauit, quod cõmentum vti præcipuum totius artis mysterium continet, & in tuto demum post multos & varios exantlatos labores & expensas factas illam collocavit, ita ab exultante Fausto (è Salmutho id retuli in antecedentibus) herilis filie matrimonio remuneratum est. Addidit idem plures alias ad artis exercitium necessarias inuentiones, quænam tamen istæ fuerint, præter illa quæ de atramento glutinosiori præmisi-
mus, speciatim non additur. Videri igitur potest vnus hic multorum anno-
rum

rum anxij, & ærumnosis sudoribus ingenij sui felicitate, & indefessæ industriæ constantia colophonem tandem imposuisse. At tandem mysteriosum illud secretum lucem aspicere ausum est, quodque eo usque vnus vrbes, imo conclauis angustij coarctabatur, postmodum è latebris profiliens per vniuersam Europam, totumque ferè orbem dilatatum est. Qua de re postquam de inuentione satis superque dictum est, deinceps paucis & selectioribus, (quis enim omnia velit aut possit?) dicere restat.

CAPVT XII.

De propagatione artis Typographicae.

INuenta igitur Fausti, Gutenbergij, Schœfferi, coniunctis viribus & mutua opera adunata industriâ, opumq; consociatione imprimendi ars, haud paruo tempore secretis & exclusis externis arbitris arcanum religiosè coluit, donec ex causis in precedentium serie indigitatis, vicinas primum ad vrbes, deinde remotas etiam in prouincias proferretur, tandemq; passim & vbiq; diulgaretur. De anno videtur inter Salmuthum & Iohannem Schœfferum in citata aliquoties Trithemiani chronici clausula seu inscriptione dissensio esse, quam tamen dextra explicatio facile remoueat. Atresim Salmuthus occasione dissidij cum Fausto exorti (finitum illud fuit Iudiciali sententia anno 1455.) Gutenbergium Moguntia Argentinam concessisse, quo etiam operas aliquot ex Fausti officina secum attraxit, nec ipsemet artis ignarus. Prædictus autem Schœfferus tradit anno demum 1462. per Fausti familiares in diuersas prouincias diulgatas esse. Vtrumque à vero haud absolum arbitror, nam ante istum 1462. annum sola Argentinâ, quò Gutenbergius abierat, secreti illius particeps facta est, quæ postmodum isto à Ioan. Schœffero expresso anno reliquis etiam ciuitatibus & regionibus communis facta est. Atque ita cum Schœffero ipse etiam Salmuthus consentit, qui diuulgationem typographiæ in eundem annum 1462. quo Moguntia capta, direpta & incensa fuit, collocat. Mirabili ergo diuinæ bonitatis prouidentia pessimæ omnium erynnes, priuata dissensio & publicum bellum in bonum cesserunt, & ars vtilissima, multis alijs annis adhuc lucem subterfugitura, ista occasione maturius orbi innotuit, lauiusq; prodesse cœpit.

L

Ali-